

A régi magyar tolvajnyelv

Kezírtevé: Tóth Enka

magyar-történelem II.

Debrecen, 1992. október 10.

„Azon nyelvet, melyet a tisztességes társadalom ellenségeinek egy része hűnös cselekedeteinek siker érdekében használ, tolvajnyelvnek nevezük.” — írja Jenő Sándor és Vető Imre (Magyar tolvajnyelv és szótagja. Budapest, 1900. 9). It tolvajnyelv tehát, mint ahogyan arról az idézet is tanúskodik eredetileg a hűnösök titkos nyelve volt, szókincse pedig extenzíven elterjedt a környelvtől. Magyarországon kezdetben vakk nyelvének, nyalari nyelvnek, kovácsnyelvnek, betyárnyelvnek, később pedig alvilági nyelvnek, alvilági zsargonnak, angyalföldi szlengnek, apacanyelvnek, betörőnyelvnek, budapesti argónak, csibésznyelvnek, földsnak, skanleopoldi tájzsolárnak, fogháznyelvnek, hadovának, jászargónak, kisalyutcai nyelvnek, külvárosi szlengnek, linknyelvnek, pesti dumának, utcanyelvnek, vagánydumának neveztek) (Farekas István, jászok, zsoldok, csapkavágók. Budapest, 6).

It tolvajnyelv szavainak megalkotásában mindig szempont volt az, hogy a be nem avatottak ne értek meg őket. Használdinak a célja az lett, hogy a rendelkezésükre álló minden eszközzel kialakítsanak egy olyan nyelvet, amely zavartalan kommunikációt biztosít számukra. Így jöhetett létre kétféle változat: a beszélt és a néma tolvajnyelv.

It néma tolvajnyelv vagy másképpen jelbeszéd nagyon gazdag „kelléktaással” rendelkezett. Felhasználták hozzá a kezeket, a lábakat, az ujjakat, a kopogtatást, a fityolést, a horkdást, az eneklést. Ugyanakkor ismét és rajzolt jelekkel is továbbították egymásnak üzeneteket a hűnösök, amelyeket a családok falaisa, kintések, kárpónaksa rajzoltak. Ezek közé az egykezmenyes jelek közé tartozott a nyíl, a kulcs, a lánc, a madár, a kocka, a faxe, a nyíllal készített kulcs,

a szövegekkel és nyíllal átvert szav. A hegedűvel például azt je-
lölték a tdlvajok, hogy hava érdemes betörni, a sarló pedig az
orgazda lakását jelente. A régi megfigyelések szerint egy igazi
tdlvaj sohasem unatkozott a börtönben, ugyanis itt is kiala-
kították sajátos nyelvéket, a kopogtatót, amely a Morse féle
telegramm mintájára épült fel (Jend^o-Veto^o, i. m. 10-5;
Boros József-Szűcs András, A mai magyar nyelv kisértetaira.
Budapest, 1987. 9-10).

A beszélt vagy tulajdonképpeni tdlvajnyelv eredetét a XIV.
század elejéig vezethetjük vissza. Alapszául a héber nyelv,
pontosabban a lóscsun hákkandés szolgál. Az első tdlvajnyelv
valószínűleg egységes volt, de mivel a tdlvajok nem éltek sokáig
egy helyen, rövid időn belül kialakultak az első nyelvjárás-
ok. Az alvilági nyelv elkenült más országokba is, keveredett
a helyi nyelvekkel, újabb és újabb változatai jöttek létre.
Ma már szinte minden európai ország egy-egy külön „nyel-
járás” képvisel, amelyet az illető ország nyelvészei nemzeti
nyelvük egyik sajátos dialektusának, rétegeinek tartanak.

(Jend^o-Veto^o, i. m. 15-7)

A magyar tdlvajnyelv közvetlen előzményét a betyárnyelv-
ben lehet felfedezni. A pusztai kóborló banda'knak ugyanis
már a legkorábbi időkben is megvoltak (már) a saját elneve-
zései, titkos híradásai, jelzései. Nagy szerepet játszott náluk
a gúnynév, ami elsősorban arra szolgál, hogy a hatóság
és az üldözök előtt ismeretlenül tegyék magukat, s olyan
beszédmódot folytassanak, amelyet más ember nem ért meg.
Csaknem bizonyos, hogy sajátos korszakaik is voltak a betyár-
nak, s így igen valószínű, hogy a karcabetyár, felke'z kal-

ma'r, keményzármold kifejezések találunk ezeknek, (fenő-üetd, i. m. 20-5).

A XVIII. században ma'r van egy szegényes, de alapjában véve magyar tólvajnyelvi szókincs, amelyből kifejlődhetett volna egy „nemzeti arca”. A XIX. század folyamán azonban a tólvajelket a német, a rusz, a magyar, a vasa'rok, a német anyanyelvi fővárosba kerültek, így a fejlett német szókészlet elnyomta a viszonylag kezdetleges, szegényes hazai szókincset. Ez a folyamat azonban nem eredményezte a magyar tólvajnyelvi teljes elpusztulását, ugyanis a szókészlet egy része felzárkózott a magyarországi német arca-ba, jelentős része pedig a magyar általában használatában maradt meg. A későbbiekben ezt az „elnémetesedést” az „elmagyarosodás” jelensége váltotta fel, ennek következtében megnövekedett a magyar földön, magyar anyanyelvi emberek által keletkezett elemek száma a tólvajnyelvben. (Bátori Géza, A magyar nyelv múltja és jelene. Budapest, 1980. 255).

A betyáinál is a vasa'ri tólvajok „szakszavainak” első ismert emlékei az 1775. május 9-én Miskolcon felvett kihallgatási jegyzőkönyvben bukkanak fel, amely egy elfogott vasa'ri tólvajbanda vallomását tartalmazza. A jegyző a saját munkája megkönnyítése végett készítette el a szószedetet. Íme néhány példa belőle: cajka - nő, caff - forint, fa'zni - felni, gyertya'zz - ügya'zz, kukri - vasa'r, kut - szob, megruha'xtak - megverték, plédi - szalagy, puszka - ruha, sdgar - német, nagy u'z - sok ember a vasa'riban. 1782-ből való Jabloneczay Péter János, a Hajdú megyei jegyző által elkészített szótár, melynek címe Vasa'ri tólvajok titkos nyelve. A mű 74 szót tartalmaz,

s érdekesség, hogy ezek közül több is él a mai tclvajnyelven,
illetve bizalmas nyelvhasználatban, ilyen például: fejés-tíró
úr, hadóval - kiált, hanta'l-beszél, harudik. Az első nyomta-
tott emléke a tclvajnyelnek Törnyói Károly 1862-ben megje-
lent Szótára, amely többnyire a német tclvajnyelvből vett és
akkoriban nálunk is használatos szavakat dolgozta fel.

Teljes címe: A sablónak, tclvajoknak és kora'koknak együtt
való hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és tit-
kos cselekedetek felfedezésül összevitatott, és kiadott a
köznyelvnek óvakodási hasznára és a rossz emberektől való
óráz kedelésre. Az ekkori tclvajnyelvi jellemzője, hogy már alkál-
mazkodott a városi viszonyokhoz, és többféle huncsellemény
szavait használta. 1882-ben Győrött Nagy Pál is készített
egy szógyűjteményt, melynek címe: Tclvajnyelvi, mely Európa
legnagyobb részeiben nemcsak tclvajok, hanem az orgazdak
és hozza'tartások által is használhatók. A következő irásos
anyag 1888-ból maradt ránk, ekkor készült el ugyanis

Berkes Kálmán sendőrfelügyelő a Tclvajélet ismertetése című
könyve, valamint Endrődi Győza is kiadott egy szótárt, amely-
nek címe: Bűnügyi nyomozók kézikönyve. A magyar tclvajnyel-
ről az első komoly kiadványt Jend Sándor és Vető Imre mun-
kájá jelentette, A magyar tclvajnyelvi és szótára, amely
1900-ban jelent meg. Az 1900-as évek elején a tclvajnyelvi
titkossága már sokat oldódott. 1908-ban kiadták Taloni
Kornél és Szekely Vladimír A tclvajnép titkai című könyvét.
Ezt követően jelent meg Talnai Vilmos és Gedeényi Mihály
munkájá, amely közel 30000 szót és kifejezést tartalma-

§ Bölcsse - Simony §

rott. A címe: A magyar feltájtanyelvi szótára. Nyelvézeti szempontból 1932-ben elemették eld'sxóra tclvajnyelvet, ekkor k'vitetete el ugyanis Balroxi Ge'za A ipesti nyelvi "című tanulmánya't. C'vett talán az első aki végigvexette a magyar asgd' fylc'de'set és igyekezett a felmenild' nyelvézeti problema'kra magyarsá'zatot adni. Szin- tén a l'inc'dek nyelvével foglalkozott dr. Kiss Károly. A mai ma- gyar tclvajnyelvi című kiadványa'ban, amely 1963-ban jelent meg, s célja a send'cség munkájának a segítése volt.

(Balroxi Ge'za, i. m. 247-9; Farkas István, i. m. 4-10; Boros József-Szűts Károly, i. m. 10-3) Ezeknek a munkák'nak nyelv- vé'zeti szempontból is nagy volt a jelent'ségük, Simonyi Zsigmond példáiul a következőképpen fogalmazta meg ezt:

„A tclvajnyelvi szótársának a nyelvtudomány szempontja'ból is megvan az érdeke és értéke. It nyelvi ismerete nem teljes amíg nem ismerjük minden egyes foglalkozási körök és társadalmi osztálynak a savaja'sabát. Ezek az osztálynyelvek sajátoságos formában vagy jelent'sben d'n'zhetik meg, vagy jelent- hetik tovább a köznyelvi kifejezé'seit, néha pedig vissza is hat- nak a köznyelvre. A tclvajnyelvet még egy különös szempont teszi érdekese' a nyelvézetre né'zve: benne tanulmányozhatni a legjobban mennyire mehet az öntudatossá'g, s az önkény a székincsalkotás'ban.” (Jend-Vető, i. m. 4)

Maga a tclvajnyelvi nagyon változatos az összeketel- tele't tekintve. A székészlet 33%-a német, 25%-a magyar, 20%-a héber, 5%-a cigány, 12%-a send'-német-magyar székévesek és 5% ezek a tolli idegen nyelv szavaira. (Jend-Vető i. m. 29) A magyar elemekkel szemben tehát a német elemek többsülya tapasztalható, amelyet két csoportba oszthatunk.

Az első csoportba tartoznak az eredeti német környezetben jelentésükkel átvett szavak, s ezek voltaképpen már a magyar nyelv saját külön átvételei, s nem a rotwelsch öröksége. Ilyenek például a zihér - lixos, grund - telek, smóci - csók, blingli - kilincs, Sveszti - nd'testvér. Ebben a csoportba tartoznak az eredeti német jelentésükhöz képest némiképp megváltozott jelentésű szavak, mint például: lahesz - pénz, hellni - világosság, ritter - nagyszegény, kiskedő, fennhéjázó. A német szavak második, népszerűbb számi csoportját a német tchovajnyelvből, illetve annak különleges magyaroszági ágából kölcsönözött szavak alkotják. Ilyenek például: fuksz - arany, gelb - gyamris, firdni - megcsalni, ténitri verekteni, szenker - betörő. Az idegen elemek között nagy számban heber eredetű szó is található, mivel azonban a heber elemek már az átadott rotwelschbe a jiddiszen át jutottak, így hangalakjuk nemcsak a nyugati, németes ejtést tükrözi vissza, hanem a jiddis ejtés sok sajátosságát is mutatják. Például: ajser, ofser - gazdag, menige - bolond, dnilt, hulye, jadjem - boravald, bajesz - ház, haver - barát, jatt - kéz, hargendni - verekedni, havriszze - tchovajlanda, hojsz, hajsz - hadsereg, grinder - láрма, kiabálás. Jelentősek a cigány elemek is, mint például mirikli - gyöngy, dilind's - bolond, duma - lexelel, hazugság, fecseges, basavál - zenél, piál - iszik, ma'rd - kenyér, cipő. A cigány eredetű főnevek azonban nem mindig egyes számi alanyiságukban lenilnek át, hanem sokszor gyűjtőnév értelemben többes nominatívban, például ldve' - pénz, lila - kátya, (Babrozi Gyza, i. m. 257-61)

A magyar tchovajnyelvből bekerülő elemek csak lassan idomultak a magyar nyelv hangrendszeréhez. A szavak eleinte

csaknem teljesen az eredeti hangalakjukat tartották meg, később azonban a különféle hangváltások, hanghelyettesítések folytán egyre jobban simultak a magyar nyelv szelleméhez, s ez a folyamat leggyorsabban talán a hangnily esetében következett be. A magánhangzók szempontjából a legszembetűnőbb folyamat az $au > \bar{a} > a$ váltás, így bauzi > bāzi > ba'zi - nagy, staub > stāb > stāb - cigaretta szavak esetében is ez a folyamat rajzolódott le. A legtöbb váltás azonban mégis a mássalhangzók körében következett be. A német vagy egyéb ch (χ, χ) helyére a magyar tolvajnyelven belépett a h (esetleg ritkán a k), így például ch'chem > h'chem - savas, okos, ügyes. A cigány aspirált mássalhangzók körül az āi elvesztette az aspirációját, így lett a chāid-ből csāid - fiú, a k^o pedig a szó belsejében kh-lett, míg a szó elején k-vá redukálódott, például nikhaj - jelentéktelen, senki ember, kamell - szeszt. A német pf f-fe alakult, így például cupfeln > cuffeln - lopni, néhány nehéz mássalhangzó a szó elején bizonyos fokig egyszerűsödött, így lett szchajre > szajre - lopott árú. Megfigyelhető azonban ellentétes irányú folyamat is, azaz az idegen szavakba néha még egy újabb mássalhangzó került, esetleg mássalhangzó kiugrásával vagy egy mássalhangzó hozzáadásával állt elő torlódás. (Balroxi Gyula, i.m. 261-3)

Természetesen nemcsak a hangváltások és hanghelyettesítések tettek lehetővé a magyar nyelvhez való idomulást, hanem számos más folyamat is hozzájárult az elmagyarosodáshoz. A legáltalánosabb mód az volt, hogy a kifejezéseket egyszerűen szó-szó lefordították magyarra. Ilyen például:

angol - kisabot, e'getni - fixetni, kajsonxta - futás, beteg - elfo-
gott, nagybalhé - főkapitányság, ki vagyok - mindent elveszttem,
balhé - láma, zaj. Mitha a magyar kifejezés két német
fordulat kontaminálásából állt el, így: falat a'llni - a
húntársól a figyelmet elvinni. Sgen gyakran módja az volt az
idegen szavak magyarosításának a szó népszerűsítésénél,
de többször tudatos, jeltékos eljárásról, mint például rajzol-
ni - lopni, rajkos - tclvaj, citera'l vagy citera'z - fe'l, semeg,
csakó - ötfontos, pali - tapasztalatlan, könnyelmű ember,
siker - se'zeg. Az idegen szavak magyarosá' tételének alta-
láncos módja az volt, hogy a szót, az eredeti végződésének
levágása után egy olyan magyar képzővel, vagy szóvéggel
látta el, amely a magyar tclvajnyelven igen gyakori volt.
Jellemzővé vált az -ol, -el, -öl, -al, -az, -z képzők felvétele,
például: blechelni - fixetni, dusmelni - aludni. Azok az igék
amelyek -isen végződésűek a magyarban -iszni vagy
-a'llni végződést kaptak, például: kontirozni - tagadni,
hantálni - hazudni, udvarolni. Az -eln végű igék a
magyarban -izni infinitívus alakban jelentkeztek, például
simlizni - megszokni, kaftlizni - gombolni. A cigány igéknel
úszont túlnyomóvá vált az -al, -az képző, valószínűleg
azért, mert az a tövé'gződé's a cigány igék tagorásában
gyakori volt, így: pia'l - iszik, koma'l - ismer, ért,
ma'ra'z - ver. (Bároxi Gyza, i. m. 263-6)

~~~~~

A nem idegen nyelvből kölcsönzött elemek lehettek
spontán szóalkotások, de legnagyobb részt a magyar szókinés-
ből való átvételek, fordítások voltak. Ez a torzítás különözd

módon történt, melyek közül a legfontosabb a metathesis, a szóeleji mássalhangzó toldás elidézése, a hanghelytelenítés, a contaminatio, az idegenzenű ejtés, a hangzárú hasonlóság alapján egy más, elütő jelentésű szóval való átalakítás, a csonkítás, a torzító képződés alkalmazása volt. A metathesis torzulás abban állt, hogy egy szóban két szótag, ntkállan két hang helyet cserélt oly módon, hogy az új szó nem kellett fel egykönnyen az eredeti alak értelmi asszociációját, például kosznya - szoznya, bambim - templom, raznu - rendő. Mivel a jásznyelvi kedvelte a szóeleji mássalhangzó toldásokat, ezért ott is elidézte ahol eredetileg ez nem volt, mégpedig vagy egy mássalhangzó hozzáoldásával (r, l, s, sz, z), vagy pedig az első magánhangzó kiugratásával, például slatyak - sapka, dranyi - tanító. Gyakori jelenség volt a hasonló hangzárú, de eltérő jelentésű szavak egymással való felcserélése, amelyhez tölnyire elegendő volt az első szótag egyezése (néha az első magánhangzóé is), például kuffergyár - bordélyház, (kuplervás), kelepce - emlői nyelvi (kiseplő), Gyakori fordítási mód volt a szavak megcsonkítása, amely oly módon történt, hogy a szavak vége, ntkállan a szó eleje eltűnt, vagy ntkáll esetben a szó közepéből vándorolt ki egy szótag. Így keletkezett a crill - gyemánt (crillogó), spang - cigaretta (spangli), larsti - labda származék. A legáltalánosabb szófordítási mód azonban mégis a képzés volt, ahol a képződés tölnyire a megcsonkított tőkhöz járultak. A leggyakoribb képződés az -i volt, ennek eredményül például a blöki - butya, sváni - nehéz, resti - e'Herem, knicomi - bocoma, valamint az -d képződés, például lugd - paraszt

játék - kéz. Szinten sokszor fordul elő az -aj képző, például

- csusblaj - tánciskola, becsaj - szaldó, és az -s melléknévképző,

amely az idegen esztétü melléknévekhez járult, például

- fidis - kacer, matos - sebzeg. A ritkább képzők közé tartozott az -a pl.: kaffa - kávéháza, guba - pény, az -ez képző pl.: bakesz - katoná, a -ling képző pl.: lingling - melnár, valamint a -ka, -uc, -us, -usz képzők. (Bárczi Gyza, i. m. 263-76)

A teljesebb egyik legjellemzőbb sajátossága, hogy igen szerte a szincnima'kat, tehát keves fogalomra sok szóval volt. Gyakran a legkülönbözőbb irányú képzettársulások léptek fel, a jelentésváltozások pedig hol tudatosak, hol pedig tudattalanok voltak. Jellemző módon a legtöbb szó a csalásra, lopásra, nőre, sendőrségre, verekedésre alakult ki. A leggyakrabban előforduló:

a, a csalásra: anzárgolni, átadni, befizdni, bepalizni, bedönteni, guntani, hildzni, kosmozni, lapa'bra tenni, linkelni, tdditani, malmozni, ningatni, tdditani

b, a lopásra: bedönteni, buga'zni, cusfolni, csapslizni, sajzolni, stuccolni, sajszé'zni, elemelni

c, a verekedésre: lunyozni, apn'tani, brusztolni, meget'sni, kiosztani, nihat szakítani, demula'lni, szala'mizni, gyepal'ni, hingelni, kalapal'ni, kraval'ni

d, a sendőre és a sendőrségre: andni's, clung, zsamu, szuske, zsemyak, he', kekus, zarkas, melald, liber, te'gla, varga, he'se'g, dberhe'

e, a pényre: doha'ny, guba, grand, gyengi, kospa, leves, le', songy, sté'rx, stóla. (Dr. Kiss Károly, i. m. 20)

Az axonban meg kell állapítanunk, hogy bármennyire is gazdag volt ez a nyelv a szókinos tekintetében, önálló, külön nyelvtani rendszerrel nem rendelkezett. Vagyis ahogyan azt Berkes Kálmán 1888-ban megfogalmazta: „A tclvajbexéd vagy nyelv nem szerves bexéd. Tulajdonképpen bexédtagyvalék, mely évszázadokon át a legkülönfélébb nyelvekből sokféle külön-nemű átalakuláson keresztül keletkezett. Szókinosa van, de önálló nyelvtani rendszerrel nincs. Legfeltűnőbb jellegzetessége, hogy szinte paxárd módon temeli ki, halmozza a hasonló és axonos jelentésű szavakat, a szinonimákat.” (Farekas István, i.m. 11)

A változatosság, mint a tclvajnyelv egyik legfőbb sajátossága megmutatkozott a nyelv régeiben is. Öt fő kategóriát lehetett megkülönböztetni: a közönséges tclvajnyelvet, a hamis kátyaisok nyelvet, a onkefogók nyelvet, a kejnők nyelvet, a lókupceek nyelvet. (Jend'-Vetd' i. m. 31) Közös tulajdonsága volt ezeknek a nyelveknek a gúnynevek és alnevek nagy számban való használata, amely a titkossággal volt kapcsolatban. Ezek a nevek általában egy-egy jellemző tulajdonság, valamint a testalkat és a nemzetiség figyelembe vételével alakultak ki. Így jöhettek létre a következő nevek: Szunyogkisdly, Fatkaány-liztos, Ozajaj, Mitugrász, Káporota, Fockos, Totyó, Korganyju, Cigányhurka, Púnos ödön, Kavasz Péter, Lengyel Józsa, Vörös János. (Jend'-Vetd', i. m. 36-7) A legáltalánosabban talán mégis a számnévek rendszere fejlődött ki, amelyhez a szidd alfabetát, valamint magyar, német és francia szavakat használtak fel. Rendszer a következő:

1: alzd

20: kóli

2: be'

30: slajsem

3: gi

4: da'

5: osa'

6: uclf

7: zi

8: szombat

9: clld

10: male's

40: da'-maldr

50: a' heller man'n

60: uclf maldr

70: zi-maldr

80: szombat maldr

90: clld maldr

100: man'n

200: be' man'n

1000: dnas

sok: fuccs

(fend'-Vetc', i. m. 33)

Bármennyire is furcsa a tolvajnyelv annyira kifejeződött, hogy saját költészet alakult ki. Témájuk elsősorban a tolvajélet volta'nak bemutatása és a sendő'ség bizonylása volt. A következő vers egy olyan emberrel szól, aki nagyon sok pénzt szerzett, de mind elitta. (fend'-Vetc', i. m. 41)

Volt ennekem fuccs leverem,

de mind elittam.

Chavesommal egy ma'zinal

Sze'nen kapdovaltam.

És mit tettek a fejesek?

Nagyot fületettek,

Mivel, hogy borpusz deliktit

Ma'lunk nem lehettek.

A tolvajnyelv tehát borpusz gazdag, ha elemeit, fajtáit versünk figyelembe. Sőt stílus'is szempontból a jásznyelvi elemek sendő'kinél expresszívek, mivel nagyszékü kömplexitással bírunk van, fordulatosak, elevenek, ötletesek. Talán ennek a tulajdonságának köszönhető az, hogy még a mai nyelvben is felismerhetünk olyan elemeket, amelyeket már fend'-Vetc' szótára

is tartalmazott. (Jend. Veto', i. m. 54-107) Slyen elemek példáiul
a cigi, a dohány, az eljal, a guberal, a guxtal, a kajalni,
a kampec, a liba, a love', a manusz, a stak, a suli, a zsuga
szavunk. A nyelvészek azonban eléggé elítélik! a tchajnylvet,
és ennek elsősorban az, hogy használata szegényíti a nyelvet,
ugyanis irodalmi szövegeink egy jókora részét hátterbe szo-
ntja.

5

Bibliográfia:

- 1, Barózi Géza. A magyar ~~tolvajnyelv~~ múltja és jelene.
Budapest, ~~Gondolat kiadó~~ 1980.
- 2, Boross József, Szüts László. A mai magyar nyelv kisértétele
Budapest, ~~Magyar Nyelvtudományi Társaság Propaganda és Kiadó Vállalata~~ 1987.
- 3, Falián Pál, Szathmari István, Tóstyáni Ferenc. A magyar
szilisztika vázlatja
Budapest, ~~Tankönyvkiadó~~ 1958.
- 4, Farkas István. Jászok, szászok, csekek
Budapest, ~~Fekete Sas kiadó~~
- 5, Jend' Sándor, Uetó Imre. Magyar tolvajnyelv és sértétele
Budapest, 1900.
- 6, Dr. Kiss Károly. A mai magyar tolvajnyelv
Budapest, ~~BH Tanulmányi és Adatszolgáltatási Osztály~~ 1963.